

АЙМАКТЫН САЛЫК ПОЦЕНЦИАЛЫНЫН ОРДУ

РОЛЬ НАЛОГОВОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА

THE ROLE OF THE REGION'S TAX POTENTIAL

***Аннотация:** Бул макалада регионго караштуу аймактардын салыктык түшүүлөрдү оптималдаштыруунун олуттуу, актуалдуу маселелери каралган. Азыркы учурда мамлекеттин алдында негизги максаттар үчүн колдонула турган кошумча киреше булактарын табуу маселеси турат. Кыргыз Республикасында салыктык кирешелер бюджеттин олуттуу бөлүгүн түзөт.*

***Аннотация:** В данной статье рассматриваются серьезные и актуальные вопросы оптимизации налоговых поступлений регионов. В настоящее время перед государством стоит проблема поиска дополнительных источников дохода, которые можно использовать по основным целям. В Кыргызской Республике налоговые поступления составляют значительную часть бюджета.*

***Abstract:** This article examines serious and topical issues of optimization of tax revenues of regions. Currently, the state faces the problem of finding additional sources of income that can be used for the main purposes. In the Kyrgyz Republic, tax revenues make up a significant part of the budget.*

***Учкул создор:** салыктык кирешелерди, салык потенциалы, салык функциясы, салыктын түрлөрү, баалоо.*

***Ключевые слова:** оценка налоговых доходов, налоговый потенциал, налоговая функция, виды.*

***Keywords:** assessment of tax revenues, tax potential, tax function, types.*

Акыркы жылдары Кыргыз Республикасынын субъектеринин бюджеттеринин салык кирешелерин башкарууга көбүрөөк көңүл бурулуп жатат. Эл аралык жана жергиликтүү экономикалык кризистер, экономикалык санкциялар, табигый кырсыктар, эпидемиялар - бул окуялардын бардыгы өлкөнүн экономикасына, атап айтканда, бюджетке салыктык түшүүлөрдүн көлөмүнө таасирин тийгизет. Заманбап реалдуулукта мамлекеттик менеджерлер белгилүү бир субъекттин салык потенциалы аймактык салык салуу жаатында компетенттүү, тең салмактуу, негизделген чечимдерди кабыл алуудан көз каранды экенин түшүнүшөт.

Мамлекет бул субъект канча салыктык кирешелерди топтой аларын жана канча салыктык киреше региондук бюджетке түшөрүн баалоо үчүн, Кыргыз Республикасынын субъектеринин салык потенциалын баалоо маселелерин иликтөө зарыл.

Нарын облусунуна караштуу аймактардын салыктык түшүүлөрдү оптималдаштыруунун олуттуу, актуалдуу маселелерин бири болуп саналат. Субъекттердин басымдуу көпчүлүгү субсидияланганы белгилүү. Бюджеттин кирешелеринин олуттуу бөлүгүн, болжол менен 70% салыктык кирешелерден

түзөт. Ошол эле учурда мамлекет салык саясатын оңдоп, ишканаларга жана жарандарга салык жүгүн азайтуунун реалдуу зарылдыгын түшүнөт. Бул маселелерди чечүү күн тартибинде турат жана бул изилдөө изилдөөчүлөрдүн бардык теориялык жана практикалык иштеп чыгууларын бириктирүүгө жана каралып жаткан субъекттердин салыктык кирешелеринин негизги статьяларын баалоо методологиясын синтездөөгө багытталган.

Салыктык түшүүлөр эмнеден улам өсүп жатат, Кыргыз Республикасынын мамлекеттик салык кызматынын расмий сайты, субъекттердин салык потенциалын баалоо, пайда болгон кыйынчылыктар жана кыйынчылыктар, алар кийинчерээк статистикалык маалыматтарды чогултууну жана аларды актуалдаштырууну жакшыртууга, ошондой эле региондордун салыктык потенциалына баа берүүнүн айрым аспектилерин мыйзамдык жактан иштеп чыгууга түрткү бериши мүмкүн.

Кошумча белгилей кетүүчү нерсе, Нарын облусунун салык потенциалын баалоодо социалдык-экономикалык, маданий жана салыктарды чогултууга жана бюджеттин иш жүзүндөгү кирешелеринин көлөмүнө кыйыр түрдө таасир этиши мүмкүн болгон субъекттин башка өзгөчөлүктөрү каралган.

Ар бир регион боюнча салыктык кирешелердин негизги статьялары боюнча салык потенциалына талдоо жүргүзүлдү, бул бул субъекттердин салыктык мүмкүнчүлүктөрүн баалоого, субъекттердин салыктык потенциалын жогорулатуу боюнча сунуштарды жана рекомендацияларды иштеп чыгууга, ошондой эле жалпы региондордун салык потенциалын баалоо системасын оптималдаштыруу боюнча алынган натыйжалар эсептелет.

Азыркы учурда мамлекеттин алдында негизги максаттар үчүн колдонула турган кошумча киреше булактарын табуу маселеси турат. Кыргыз Республикасында салыктык кирешелер бюджеттин олуттуу бөлүгүн түзөт. Бирок, Кыргызстандын көптөгөн аймактарында салык төлөөчүлөргө кошумча жүк түзбөстөн, тиешелүү бюджеттерге багыттала турган потенциалдуу салыктык кирешелердин көлөмү бар

Алынган натыйжалар салык саясаты чөйрөсүндө чечимдерди кабыл алууга жана ар бир субъектинин салык потенциалын натыйжалуу пайдаланууга пайдалуу салым болуп саналат. Кандайдыр бир изилдөөнүн башында эмгекте колдонулган негизги категориялардын маанисин тактап алуу зарыл.

Белгилеуу кетчу нерсе экономикалык кырдаалда салык потенциалын баалоо салык системасынын иштешинин маанилүү курамдык бөлүгү экенин түшүнүшөт, мисалы:

Милдеттуу патент Бизнесин негизи кийинкилерде болгондо керектелет:

- сауна, мончолордун кызматтары (муниципалдык мончолорду сепке албаганда)
- бильярддын кызматтары
- акча алмаштыруу кызматтары
- дискотекалар жана тунку клубдардын кызматтары
- куну-туну иштеген автотоктотуучу жайлардын кызматтары
- ломбард кызматтары
- чач-тарачтардын жана сулуулук салондордун кызматтары
- жеке менчик стоматологиялардын кызматтары
- жарнак щиттерди ижарага алуу кызматтары

- автотранспорттук каражаттарды жууп-тазалоо боюнча кызматтары
- айыл-чарба продукциясын экспорттоо боюнча кызматтар

«Салык потенциалы» түшүнүгүн аныктоо маселеси кызыктуу, анткени бул термин бюджеттик мыйзамдарда формалдуу түрдө бекитилген эмес.

Азыркы учурда салык потенциалын аныктоодо ар кандай теориялык жана методологиялык ыкмалар бар. Изилдөөчүлөрдүн мамилесинин биримдиги бул терминди кеңири жана тар мааниде да кароого мүмкүн экендигинде. Кээ бир эмгектерде салык потенциалы катары каралат “белгилүү бир аймактагы чарбалык субъекттердин салык төлөө жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу үчүн кошумча ресурстарды пайдалануу” (Магомадов, 2012).

Аныктамага дагы бир ыкма салык потенциалын “аймактын экономикалык түзүмү жана аны салыктык база менен аныкталуучу салык салынуучу ресурстар менен камсыз кылуу” катары мүнөздөйт (Джусоева, 2012).

Изилдөөлөрдүн биринде авторлор дүйнөлүк практиканы жыйынтыктап, салык потенциалын бүт Өлкө боюнча бирдиктүү салык салуу шарттары колдонулганда белгилүү бир убакыт аралыгында бийлик органдары ала турган жан башына бюджеттин потенциалдуу кирешеси” деп аныкташкан. Бирок, дүйнөлүк практика региондор бир кыйла айырмаланышы мүмкүн экенин эске албайт, мунун натыйжасында салык потенциалынын мындай жалпы аныктамасы толук так болбой калышы мүмкүн.

Салык функциясы салыктардын коомдук дайындоосу алардын функцияларынан билинет.

Салык функциясы - латын тилинен алганда “function”- аткаруу. Функциялар - бул салыктын касиеттеринин маңызын керсетуу ыкмасы. Функция бул экономикалык категориянын кирешелерди нарктык белуштуруу жана кайра белуштуруу инструмент катары коомдук багыттальшы кантип ишке ашып жатканын керсетип турат. Салык системасынын функциялары анын ички маңызынын туюнтмасы болуп келет.

Салык функцияларынын ар кандай комбинациялары бар, алардын катарында:

фискалдык, жанга салуучу, контролдоочу, экономикалык ж. б. Фискалдык функция - салыктын негизги функциясы болуп келет жана бардыгын ичине камтыйт. Латын тилинен “fiscus”, корзина дегенди билдирет.

Башкача айтканда аты атап тургандай эле бул функциянын негизги милдети - чогултуу, чогултуу белугу. Бул функция мамлекеттин акчалай кирешесинин калыптандырып турат. Ал кирешени калыптандырып, бюджетке жана бюджеттен тышкаркы фонддордо мамлекеттик программаларды ишке ашыруу учун каражаттарды аккумуляциялап турат. Башкача айтканда бул функциянын алкагында финансынын агынынын кыймылы салык телеечу менен бийлик органдарынын ортосунда журуп турат.

Салык потенциалын баалоо маселелерин изилдеген изилдөөчүлөрдүн бири Пелевин И.Ю., салык потенциалын “салыктык базадан эсептелген, учурдагы салык ставкалары боюнча Нарын облусунун чегинде алынышы мүмкүн болгон бюджеттин максималдуу кирешелеринин жыйындысы катары аныктайт, белгилүү бир мезгил үчүн аймактын учурдагы экономикалык шарттарында аларды эсептөөнүн белгиленген тартибин эске алуу менен» (Пелевин, 2014).

Бул аныктамасы, албетте, толук жана ар тараптуу, бирок анын негизги өзгөчөлүгү Кыргыз Республикасынын субъектилеринин салык салуу шарттарынын индивидуалдуулугуна автордун басымы болуп саналат.

«Нарын облусунун ресурстарынын жана анын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн балансы менен белгилүү бир мезгилге бюджетке салыктык түшүүлөрдүн максималдуу мүмкүн болгон көлөмү», ошондой эле салык потенциалы сыяктуу инструмент керек болгон максаттарга жараша, ал аныктала турган ыкманы тандоо зарыл экенин белгилешет. Мисалы Г.Л.Попованын эмгегинде салык потенциалынын концепциясына бирдей кызыктуу мамиле каралган. (Попова, 2017).

Ошентип, ченемдик-укуктук базаны да, изилдөөлөрдү да талдоонун негизинде салык потенциалынын төмөнкүдөй аныктамасын берүү туура көрүнөт. Салык потенциалы – бул салыктык түшүүлөрдүн көлөмүнө таасир этүүчү факторлорду эске алуу менен областтык бюджетке түшүүчү максималдуу салыктык түшүүлөрдүн суммасы». Бирок, салык потенциалын аныктоо аны баалоонун кайсы ыкмасы тандалганына жараша корректировкаканышы мүмкүн. Ушул себептен улам, көбүрөөк так формулаларга көңүл бурбоо эң акылдуу көрүнөт ушул этапта салык потенциалынын концепциясы жана аны баалоо ыкмаларын деталдуу изилдөөгө өтүү.

Салык потенциалын эсептөөнүн расмий методологиясы “Кыргыз Республикасынын субъекттеринин бюджеттик коопсуздугун теңдөө үчүн субсидияларды бөлүштүрүү методикасынын №1 тиркемесинде” берилген.

Кыргыз Республикасынын салык мыйзамдары

1. Кыргыз Республикасынын салык мыйзамдары - бул салыктык укук мамилелерин жөнгө салуучу ченемдик укуктук актылар тутуму.

2. Кыргыз Республикасынын салык мыйзамдары төмөнкүдөй ченемдик укуктук актылардан турат:

1) ушул Кодекстен;

2) ушул Кодекстин негизинде кабыл алынган ченемдик укуктук актылардан (мындан ары - Кыргыз Республикасынын салык мыйзамдарынын актылары).

3. Ушул Кодекс төмөнкүлөрдү белгилейт:

1) Кыргыз Республикасында салык салуу принциптерин;

2) Кыргыз Республикасындагы салыктар тутумун;

3) Кыргыз Республикасында алынуучу салыктардын түрлөрүн;

4) жергиликтүү салыктарды колдонууга киргизүү жана колдонулушун токтотуу тартибин;

5) салык милдеттенмелеринин келип чыгуу, өзгөртүү, токтотуу негиздерин жана аткаруу тартибин;

6) салык төлөөчүлөрдүн, салык кызматынын органдарынын жана салыктык укук мамилелеринин башка катышуучуларынын укуктарын жана милдеттерин;

7) салык контролунун формаларын жана усулдарын;

8) Кыргыз Республикасынын салык мыйзамдарында белгиленген талаптарды бузгандык үчүн жоопкерчиликти;

Пайдалуу кендерди казып алуу салыгы боюнча субъекттин салык потенциалы ошондой эле табигый алмаздар, кеңири таралган пайдалуу кендер жана башка пайдалуу кендер үчүн өзүнчө эсептелет.

Электрондук түрдө кызмат көрсөтүү

1. Интернет түйүнү аркылуу техникалык, уюштуруучулук, маалыматтык, оюн-зоок жана башка мүмкүнчүлүктөрдү маалыматтык-коммуникациялык технологиялар аркылуу жүзөгө ашырылуучу ишкердик иш, анын ичинде төмөнкүлөр электрондук түрдө кызмат көрсөтүү деп таанылат:

1) электрондук түзүлүштөрдүн ар кандай түрлөрү үчүн программалык камсыз кылууну колдонууга укуктарды электрондук түрдө берүү;

2) аралыктан, анын ичинде Интернет түйүнү аркылуу интернет-ресурстарга жана башка маалыматтык-коммуникациялык түйүндөрдөгү ресурстарга жетүү мүмкүнчүлүгүн, анын ичинде Интернет түйүнү аркылуу электрондук китептерди (басылма-ларды) жана башка электрондук жарыялоолорду, маалыматтык, билим берүү материалдарын, графикалык сүрөттөрдү, музыкалык чыгармаларды тексти менен же тексти жок, аудиовизуалдык чыгармаларды пайдалануу укугун, анын ичинде Интернет түйүнү аркылуу көрүү же угуу үчүн аларга аралыктан жетүү мүмкүнчүлүгүн берүү жолу менен берүү, ошондой эле мындай интернет-ресурстардын функционалдык мүмкүнчүлүктөрүн жаңыртуу жана кеңейтүү;

3) Интернет түйүнүндө жарнамалык кызматтарды көрсөтүү, анын ичинде Интернет түйүнүндө товарларды (жумуштарды, кызмат көрсөтүүлөрдү), мүлктүк укуктарды сатып алуу

(сатуу) жөнүндө сунуштарды жайгаштыруу боюнча кызматтарды көрсөтүү;

4) Интернет түйүнүндө коммерциялык же жеке катышууну камсыздоо жана/же колдоо;

5) эсептөөчү кубаттуулуктарды ижарага берүү;

6) аралыктан жеткиликтүүлүк аркылуу маалымат тутумдарын, интернет-ресурстарды администрациялоо боюнча кызмат көрсөтүү;

7) Интернет түйүнүндө издөө тутумдарына жетүү мүмкүнчүлүктөрүн берүү;

8) Кыргыз Республикасынын электрондук соода жөнүндө мыйзамдарына ылайык соода платформасында сатуучунун жана/же оператордун ишин жүзөгө ашыруу;

Кыргыз Республикасында салыктардын түрлөрү

1. Кыргыз Республикасында жалпы мамлекеттик салыктар, жергиликтүү салыктар белгиленет.

2. Жалпы мамлекеттик салыктар деп ушул Кодексте белгиленген жана Кыргыз Республикасынын бардык аймагында төлөнүүгө милдеттүү салыктар эсептелет.

3. Жергиликтүү салыктар деп ушул Кодексте белгиленүүчү жана жергиликтүү кеңештердин ченемдик укуктук актылары менен колдонууга киргизилүүчү, тиешелүү административдик-аймактык бирдиктердин аймактарында төлөнүүгө милдеттүү болгон салыктар түшүнүлөт.

4. Салыктардын жалпы мамлекеттик түрлөрүнө төмөнкүлөр кирет:

1) киреше салыгы;

- 2) пайда салыгы;
 - 3) КНС;
 - 4) акциз салыгы;
 - 5) жер казынасын пайдалануу салыгы; 6) сатуу салыгы.
5. Жергиликтүү салыктарга мүлк салыгы кирет.

Атайын салык режими болуп жалпы мамлекеттик салыктардын ордуна салыктардын курамын жана алардын элементтерин аныктоонун өзгөчө тартиби колдонулган ушул Кодекске ылайык айрым мамлекеттик жана жергиликтүү салыктарды төлөө милдеттенмесинен бошотулган салык тутуму саналат.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Мыйзамы «Кыргыз Рес-публикасындагы бюджеттик укуктун неги-зинде. 2012-жылдын 25-июлундагы №141.
2. Кыргыз Республикасынын Салык кодекстери, - Б.: «Кеңеш». -2019. - 272с.
3. Кыргыз Республикасынын Президентинин 05.07.2018-жылдагы № 204 “Кыргыз Республикасын 2024-жылга чейин өнүктүрүүнүн улуттук максаттары жана стратегиялык милдеттери жөнүндө” Жарлыгы
4. КР Өкмөтүнүн 2014-жылдын 22-ноябрындагы N 670 "Кыргыз Республикасынын субъекттеринин бюджеттик камсыздалышын теңдөө үчүн субсидияларды бөлүштүрүү жөнүндө"
5. «2021-жылга чейинки болжолдуу мезгилге баа берүү менен 2017-2019-жылдарга Кыргыз Республикасынын субъекттеринин мыйзамдарында белгиленген салыктык жеңилдиктердин (салыктык чыгашалардын) реестри» документи.
6. Александрова М.В., Маслокова Е.А. Азыркы шарттарда өлкөнүн салык потенциалына баа берүүнүн ролу жана мааниси